

Pedagogo užrašai

Kaip mokiniai vertina gimtąją kalbą ir jos kūrybines galias?

Mokinių nuostatos dėl lietuvių gimtosios kalbos, kalbos mokėjimas, motyvacija ją var-toti leidžia numatyti lietuvių kalbinio gyvybingumo perspektyvas. 2018–2019 m. šešių savivaldybių lietuviškų mokyklų trečiose–aštuntose klasėse buvo vykdomas mokinių kalbos ir kalbinių nuostatų tyrimas. Pirmą kartą kalbiniais ir psichologiniais aspektais išsamiai tirta lietuviškų mokyklų pradinio ir pagrindinio ugdymo pakopoje besimo-kančių mokinių kalba, kalbinė savimone ir jai įtakos turintys veiksniai¹. Į klausimyną buvo įtraukta teiginių, kurių vertinimas atskleidė mokinių požiūrį į lietuvių kalbą ir jos kūrybines galias, gimtosios kalbos ir tapatybės ryšį, norą jausmus ir mintis reikšti lietuviškai ir mokytis lietuvių kalbos (Poderienė, Vaičiakauskienė 2019). Tyrimo rezul-tatai kelia daugiau klausimų, nei duoda atsakymų apie rimtesnes priežastis, lemiančias mokinių santykį su gimtąja kalba. Tyrimo duomenys rodo, kad ypač aktualūs tampa ir klausimai apie lietuvių kalbinio, taigi ir etnolingvistinio, gyvybingumo ateitį.

Kalbos gyvybingumas etnolingvistinio gyvybingumo sampratoje

Kalbos gyvybingumo tyrimais dažniausiai remiamasi nagrinėjant tautinių mažumų ar etninių bendrijų etnolingvistinį gyvybingumą. Tokio pobūdžio tyrimai taikomi ir tiriant vidutinio dydžio (nuo milijono iki 25 milijonų) kalbines bendruomenes, tu-rinčias valstybinės kalbos statusą, bet dėl istorinių, geopolitinių aplinkybių itin stipriai veikiamas kitų kalbų ir kultūrų.

Etnolingvistinio gyvybingumo teorija į mokslinius tyrimus buvo įtraukta XX a. 8 deš. ir nuo to laiko šia tema paskelbta daugiau kaip tūkstantis mokslo straipsnių ir kitų publikacijų. Pasak vieno iš teorijos kūrėjų anglų mokslininko Hovardo Džailso (Howard Giles), etnolingvistinis gyvybingumas yra tai, „kas įgalina grupę elgtis kaip savitą ir aktyvų kolektyvinį subjektą“ (Giles, Bourhis, Taylor 1977). Mokslininkas etnolingvistinį gyvybingumą vertino pagal kelis kriterijus: demografinę situaciją, so-cialinę statusą, institucinę paramą ir kt. Kuo kalbinė bendruomenė didesnė, tuo ji turi daugiau galimybių išlikti kaip kolektyvas ir išlaikyti savo kalbinį gyvybingumą. Todėl šiam kriterijui svarbu gimstamumo ir emigracijos rodikliai.

Bendruomenės statusas glaudžiai susijęs su jos kalbos prestižu. Kalbos pasirinki-mas, teikiant vienai kalbai pirmenybę prieš kitą, priklauso nuo kalbos statuso. Kuo statusas aukštesnis, tuo didesnė tikimybė, kad kalbinės bendruomenės nariai tą kalbą

¹ Mokinių kalbinės nuostatos tirtos 2018–2019 m., vykdant VLKK finansuojamą projektą „Kitų kalbų poveikis mokinių lietuvių kalbai ir savimonei: situacija, tendencijos ir galimybės“.

vartos visose kalbinėse situacijose, kad ji bus plėtojama ir mokslo srityje, o mišriose šeimose tėvai savo vaikams mokyti rinksis būtent šią kalbą.

Svarbus etnolingvistinės bendruomenės gyvybingumo kriterijus – institucijų palaikymas. Formaliai kalbinės bendruomenės gyvybingumą gali stiprinti žiniasklaida, švietimas ir valstybės institucijos, neformaliai – pramonė, religija ir kultūra. Parama kalbinės bendruomenės gyvybingumui išlaikyti susijusi su jos gebėjimu stiprinti savo kaip kalbinės bendruomenės interesus.

Remiantis etnolingvistinio gyvybingumo teorija, kalbinis gyvybingumas vertinamas kaip viena svarbiausių etnolingvistinės bendruomenės būklę charakterizuojančių ypatybių. Skiriamos trys sritys, pagal kurias vertinamas etninės bendruomenės gyvybingumas: 1) demografinis gyvybingumas, 2) ekonominis gyvybingumas ir 3) kalbinis gyvybingumas. Iš visų trijų sričių pirmenybė teikiama kalbos gyvybingumui, nes jis garantuoja bendruomenės gyvybingumą, net jei kiti veiksniai yra silpni. Etninės bendruomenės kalbinį gyvybingumą mokslininkai vertina pagal tókius svarbiausius kriterijus: kalbos vartojimą, kalbos mokėjimą, kalbos pasirinkimą, požiūrį į kalbą, motyvaciją jos mokytis. Šiuos kriterijus tyrėjai papildė duomenimis apie namie vartojamą kalbą², kalbos ugdymo turinio dalykus, požiūrį į gimtosios kalbos išteklių įvairovę.

Lietuvių kalbos mokėjimo vertinimas

Gimtosios kalbos mokėjimo duomenys svarbūs ne tik vertinant mokinių mokymosi pažangą, bet ir nagrinėjant bendruomenės kalbinį gyvybingumą. Norint iširti, kaip skirtingo amžiaus mokiniai moka lietuvių kalbą, reikia analizuoti mokinių lietuvių kalbos nacionalinių pasiekimų patikrinimų duomenis. Šiame tyrime buvo vertinama, kaip mokiniams sekasi mokytis lietuvių kalbos lyginant su kitais mokomaisiais dalykais (matematika, gamtos mokslais ir užsienio kalba) įprastose pamokose. Mokinių buvo prašyta pažymėti, kókius įvertinimus jie dažniausiai gauna iš šių keturių mokomųjų dalykų. Kaip rodo atsakymai, geriausiai lietuvių kalbos mokytis sekasi pradinukams ir penttokams. Šeštų–aštuntų klasių mokinių lietuvių kalbos mokymosi rezultatai svyruoja tarp *vidutiniškai* ir *gerai*. Aštuntokų lietuvių kalbos rezultatai šiek tiek aukštesni nei šeštų ir septintų klasių mokinių. Lyginant su kitų mokomųjų dalykų rezultatais, mokinių nurodyti lietuvių kalbos įvertinimai yra panašūs kaip ir matematikos, o gamtos mokslų ir pirmosios užsienio kalbos (dažniausiai anglų kalbos) – aukštesni.

Kalbos ir tapatybės ryšys

Kaip jau minėta, kalbinės bendruomenės etnolingvistinio gyvybingumo lygmuo susijęs su etninės tapatybės stiprumu. Etnolingvistinio gyvybingumo stiprumą le-

²Šiuo aspektu tyrimo duomenis išsamiai nagrinėjo Aurelija Tamulionienė (Tamulionienė 2019).

mia kalbinė savimonė, stiprus ryšys tarp kalbos ir tapatybės. Pragmatinis santykis su gimtąja kalba nėra laikomas svarbiu etnolingvistinio gyvybingumo veiksmu, nes kalbą vertinant tik naudos požiūriu lengvai imama tapatintis su didesnę socialinę galią turinčia kalba. Visuomenės požiūrį į lietuvių kalbą atskleidžia nacionalinės tapatybės savivokos tyrimai. 2013 m. tarptautinis socialinis tyrimas (ISSP), kuriame tirti nacionalinio identiteto ir su juo susiję aspektai (Lietuvos respondentų amžius – 18–89 m.), rodo, kad iš visų trijų Baltijos valstybių lietuviai mažiausiai linkę vertinti kalbos, kaip nacionalinės tapatybės dalies, svarbą. Į tyrimo klausimą buvo įtraukti klausimai apie dalykus, kurie svarbūs, kad būtum laikomas tautos atstovu. Į klausimą *Kiek svarbu gebėti kalbėti šalies kalba?* tik mažiau nei pusė (48 proc.) Lietuvos respondentų atsakė, kad *labai svarbu*. Lyginant su kitomis Baltijos šalimis, kad *labai svarbu*, nurodė 61 proc. Estijos, 57 proc. Latvijos gyventojų³. Deja, sprendžiant iš minėto tyrimo rezultatų, lietuviai pagal nacionalinės kalbos svarbos vertinimą yra 28-oje vietoje iš 36 tyrime dalyvavusių šalių.

Klausimams, atskleidžiantiems kalbos ir tautinės tapatybės ryšį, daug dėmesio buvo skirta ir mokinių kalbinių nuostatų tyrime. Mokinių požiūrį į lietuvių kalbą, kaip savo tautinės tapatybės dalį, atspindi šių teiginių vertinimas: *Soarbu gerai kalbėti lietuviškai, kad išlaikytume lietuviškumą; Aš didžiuojuosi lietuvių kalba, nes ji yra mano kalba*.

Visose amžiaus grupėse daugiau kaip 70 proc. mokinių pritaria šiems teiginiais, t. y. teigia kalbos ir etninės tapatybės ryšį. Ryškėja tendencija, kad kuo vyresni mokiniai, tuo didesnė jų dalis neturi nuomonės dėl kalbos reikšmės etninei tapatybei (nuo 7 proc. ketvirtose klasėse iki 26 proc. aštuntose klasėse). Tikėtina, kad mokykloje kalbos mokant tik instrumentiniu lygmeniu, pabrėžiant ne ontologinę, o tik komunikacinę kalbos funkciją, lietuvių kalba imama suvokti tik kaip viena iš komunikacijos priemonių, kaip bet kuri kita kalba.

Iš tyrimo duomenų matyti, kad didžioji mokinių dalis (daugiau kaip 70 proc.) tvirtina jaučiantys emocinį ryšį su lietuvių kalba, besididžiuojantys lietuvių kalba kaip savo kalba. Tyrimo duomenys rodo, kad emocinis santykis su lietuvių kalba turi įtakos ir lietuvių kalbos mokymosi sėkmei. Mokiniai, pritariantys teiginiui *Aš didžiuojuosi lietuvių kalba, nes ji yra mano kalba*, daug rečiau pažymi, kad *Lietuvių kalba yra sunki, man sunku gerai kalbėti ir rašyti*. Taigi jaučiantys tapatybinį ryšį su lietuvių kalba mokiniai nėra linkę vertinti jos kaip sunkios kalbos. O tos dalies mokinių, kuriems lietuvių

³ Lyginant šiuos rezultatus reikia įvertinti ir tautinę tyrimo dalyvių sudėtį – iš Lietuvos tyrimo dalyvių 89 proc. buvo lietuvių (7 proc. lenkų, 3 proc. rusų) iš Estijos – 71 proc. estų (22 proc. rusų), iš Latvijos – 65 proc. latvių (31 proc. rusų). Plačiau apie tyrimo rezultatus: *International Social Survey Programme ISSP 2013 – National Identity III Variable Report Documentation Release*, [interaktyvus]. Köln: GESIS Leibniz Institute for the Social Sciences Unter Sachsenhausen, 2015. Prieiga internete: https://dbk.gesis.org/dbksearch/download.asp?file=ZA5950_cdb.pdf.

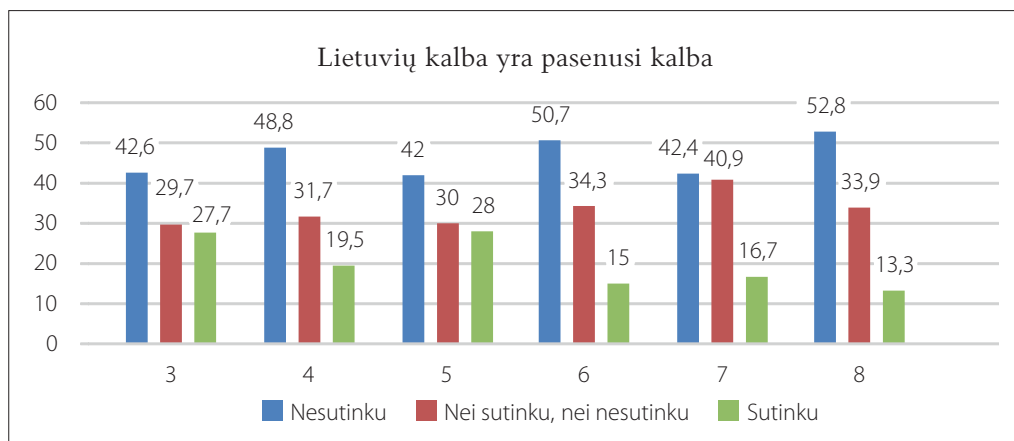
kalba nepatinka, kalbinė tapatybė, matyt, yra tokia silpna, kad lietuvių kalbą jie vertina tik kaip sunkumų keliantį mokomąjį dalyką. Kalbinių nuostatų sąsają su lietuvių kalbos mokymosi rezultatais rodo ir aukštesniųjų klasių mokinių grupėse atlikti kalbinių nuostatų tyrimai, atskleidžiantys ryšį tarp lietuvių kalbos gebėjimų ir mokinių tapatybės savivokos, požiūrio į lietuvių kalbą ir Lietuvą (Vilkienė, Vilkaitė-Lozdienė, Bružaitė-Liseckienė 2019).

Mokinių požiūris į kalbos kūrybines galias

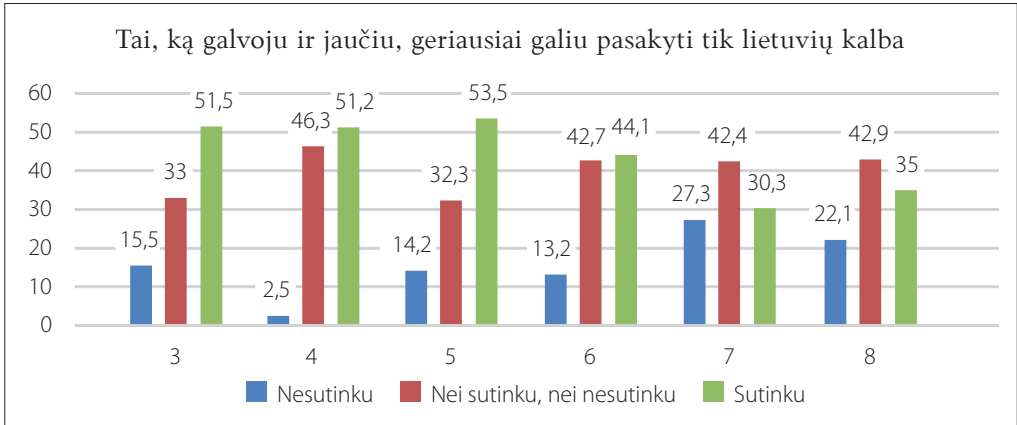
Kalbinės bendruomenės gyvybingumas priklauso nuo jos sąmoningų pastangų gausinti savo kalbos išteklius, plėsti kalbinį potencialą. Norint išsiaiškinti, kaip patys mokiniai vertina lietuvių kalbos gyvybingumą, prašyta įvertinti teiginį *Lietuvių kalba yra pasenusi kalba* (1 pav.).

Mokinių nuomonė apie tai, ar lietuvių kalba yra pasenusi, buvo netikėta: nors daugiau nei 70 proc. mokinių teigia, kad didžiuojasi lietuvių kalba kaip savo kalba, tik pusė iš jų ją laiko šiuolaikiška kalba. Tikėtina, kad pradinukai ir penktos klasės mokiniai dar galėjo painioti sąvokas „pasenusi“ ir „sena“, turint galvoje, kad mokykloje kalbant apie lietuvių kalbą dažniausiai pabrėžiamas jos archajiškumas. Vis dėlto aukštesniųjų progimnazijos klasių mokiniai jau puikiai turi skirti sąvokas „pasenusi“ ir „sena“. Net pusės progimnazijoje besimokančių paauglių požiūris, kad lietuvių kalba nėra moderni, šiuolaikiška Europos kalba, rodo, kad mokyklinėje lituanistikoje yra rimtų problemų. Galima daryti prielaidą, kad mokykloje pernelyg mažai dėmesio skiriama lietuvių kalbai kaip kūrybos sričiai, kad mokiniai turėtų daugiau galimybių formuoti savitą stilių, plėsti kalbinės raiškos įvairovę.

Atliekant tyrimą analizuotos ir mokinių nuostatos dėl lietuvių kalbos pasirinkimo kitų kalbų atžvilgiu (žr. 2 pav.).

1 pav. Lietuvių kalbos vertinimas (proc.)

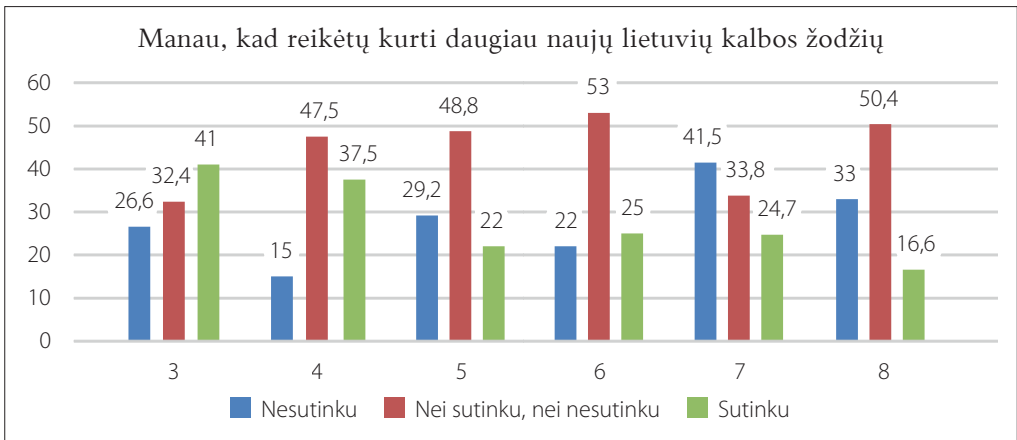

2 pav. Lietuvių kalbos pasirinkimas (proc.)

Iš duomenų matyti, kad lietuvių kalba pusei mokinių (aukštesnėse klasėse – beveik dviem trečdaliams) nėra kalba, kuriai jie teikia pirmenybę. Kuo vyresni mokiniai, tuo mažesnė jų dalis mano, kad geriausiai savo mintis ir jausmus gali išreikšti lietuviškai.

Šiuos rezultatus papildo ir duomenys apie mokinių požiūrį į kalbos kūrimą (3 pav.). Tai vienas iš svarbesnių etnolingvistinio gyvybingumo vertinimo aspektų. Etnolingvistinės bendruomenės gyvybingumo stiprumas priklauso ir nuo jos sukaupto kapitalo, noro bei gebėjimo jį gausinti (Johnson, Doucet 2006).

Apklauskos rezultatai rodo, kad lietuvių kalbos kūrybinėmis galiomis labiausiai pasitiki pradinėse klasių mokiniai, mažiausiai – vos 17 proc. – progimnaziją baigiantys aštuntokai. Dėl prastėjančio raštingumo pagrindinio ugdymo progimnazijos klasėse daugiausia lietuvių kalbos pamokų skiriama taisyklingos rašybos ir skyrybos moky-

3 pav. Mokinių požiūris į lietuvių kalbos turtinimą (proc.)

mosi praktikai. Tikėtina, kad todėl lietuvių kalbos pamokose stinga dėmesio žodynui turtinti, sąmoningoms nuostatomis dėl kalbos išteklių gausinimo formuoti, kalbos jausmui ugdyti ir pan. Mokinių nuostatomis dėl lietuvių kalbos kūrimo didelę įtaką turi literatūrinė (kultūrinė) patirtis – tai rodo akivaizdi koreliacija tarp knygų skaitymo ir požiūrio, kad reikėtų kurti daugiau lietuviškų žodžių.

Tyrimas parodė esmines tendencijas: nors didžioji dalis tyrime dalyvavusių mokinių teigia, kad didžiuojasi lietuvių kaip savąja kalba, vis dėlto tik apie pusė jų savo gimtąją kalbą vertina kaip šiuolaikinę kalbą. Tik pusė pradinukų ir trečdalis paauglių lietuvių kalbai linkę teikti pirmenybę norėdami išreikšti, ką galvoja ir jaučia. Dar mažesnė dalis mano, kad lietuvių kalbą reikia kurti. Kuo aukštesnės klasės, tuo labiau mažėja mokinių pasitikėjimas lietuvių kalbos kūrybinėmis galiomis, silpnėja nuostatos jas plėsti, teikti jai pirmenybę kitų kalbų atžvilgiu.

Baigiamosios pastabos

Vaikų nuostatas dėl kalbos suformuoja kultūra, kurioje jie auga. Žinoma, nuostatas dėl gimtosios kalbos vertingumo vaikai pirmiausia susiformuoja šeimoje, požiūrį į kalbą veikia mokykla ir bendrasis visuomenės kultūros laukas. Tame kultūros lauke vyrauja kardinaliai priešingos nuomonės apie lietuvių kalbos būklę – nuo įžvalgų, kad „Kalbos sąmoningumas išgyvena labai sunkias dienas. Patys kalbos autoritetai, užkrečiamas atsainus požiūris pribais lietuvių kalbą per kokius trisdešimt metų“ (Lanza 2020), iki teiginių, kad kalbos laisvė Lietuvoje ribojama.

Mokyklinė lituanistika yra ta mokyklinio ugdymo sritis, kuri kalbiniu ir literatūriniu ugdymu gali padėti mokiniams formuoti kalbinį sąmoningumą ir savivertę, pasitikėjimą savo gimtosios kalbos kūrybinėmis galiomis, pažįstant kalbą kaip kūrybos sritį. Šiuo metu atnaujinamos lietuvių kalbos ugdymo programos, todėl metas teigiamais pokyčiams palankus.

Literatūra

- Giles H., Bourhis R. Y., Taylor D. M. 1977: Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations, *Language, Ethnicity and Intergroup*. London, UK: Academic Press, 307–348.
- Johnson M. L., Doucet P. 2006: *A Sharper View: Evaluating the Vitality of Official Language Minority Communities*. Canada: Office of Commissioner of Official Languages.
- Lanza S. M. 2020: *Stefano Lanza: Lietuvių praranda kalbos jausmą* (vaizdo įrašas), *www.alkas.lt*, 2018 06 27.
- Poderienė N., Vaičiakauskienė S. 2019: Etnolingvistinis gyvybingumas mokinių santykio su kalba aspektais, *Lituanistica* 65(4), 302–317.
- Tamulionienė A. 2019: Mokinių požiūris į lietuvių kalbą: ryšys tarp kalbos vartojimo, mokėjimo ir mokymosi, *Bendrinė kalba* 92.
- Vilkienė L., Vilkaitė-Lozdienė L., Bružaitė-Liseckienė J. 2019. *Lietuvių kalba Vilniaus lietuviškose, lenkiškose ir rusiškose gimnazijose: mokėjimo kokybė, kalbinės nuostatos ir motyvacija*. Vilnius: VU leidykla.

NIDA PODERIENĖ
Lietuvių kalbos institutas